

ЗА EMENDATIO ПРИ ОБУЧЕНИЕТО ПО ГРАМАТИКА В АНТИЧЕН РИМ

Ценка Давидкова

Изследването си поставя задача да добави щрихи към изясняване на въпроса за характеристиката на обучението по граматика в античен Рим, като разглежда т.нар. *emendatio* в работата на учителя по граматика. Тук не става дума за поправянето, което всеки преподавател извършва при установяване на допуснати от учениците му грешки, а за типична практика при обучението по граматика в Античността.

Тематиката на доклада предполага представяне на някои специфики, отнасящи се до схващането на съдържанието на термина “граматика”, целите на обучението и изискванията, които римското общество поставя пред обучаващите, развитието на граматическото знание и въвеждането в употреба на учебници и практически пособия при обучението на децата и младежите в Рим.

В Античността *ars grammatica/grammaticae* съответства приблизително на съвременното понятие “филология” и включва писане, четене, коментиране на текст от гледна точка както на езика, така и на съдържанието. Нейните задачи, формулирани от старогръцките и от римските филолози, очертават помощната ѝ роля при тълкуването на литературните текстове чрез изследване на литературния език в поезията и художествената проза. Марк Теренций Варон, по свидетелство на Марий Викторин, схваща “граматическото изкуство като знание за това, за което говорят поетите и прозаиците” (*Mar. Vict., GL, VI, 4,4*). Квинтилиан определя граматиката като наука, обхващаща начина на писане (*scribendi ratio*), правилното четене (*emendata lectio*) и преценката или критиката (*iudicium*) на текста (*Quint., Institut. Orat. I, 4*). Негово е и твърдението, че “Грамматиката, която преводачите на латински са нарекли литература,... е отишла много извън тесните рамки на името си... Тя, слаба в извора си, като е събрала силите на поетите и историците, тече вече пълноводна, защото освен начина за правилно говорене,... е обхванала почти всички най-значителни науки” (Квинтилиан 1982: 107–108).¹

Заниманията по граматика се осъществявали и в трите степени на обучение: в първата – *ludus litterarius* (начално училище) при *magister ludi/magister litterarius* (начален учител), във втората – *schola grammatici* (училище на граматика) при *grammaticus/grammatista/litterator* (граматик) и в третата – *schola rhetoris* (ораторска школа) при *rhetor/scholasticus* (ретор).

Основният курс по език и литература се осъществявал от граматика (*grammaticus*), който преподавал граматика в средното училище и “бил учен – филолог в широк смисъл, добре познавал история, право и философия” (Шубик 1980: 234). Негово задължение било да научи учениците да четат и пишат правилно, да ги запознае с литературните произведения на поетите и писателите и да ги ръководи при тълкуването и коментираването на разглежданите автори и техните произведения.

При обучението поправянето се налагало по няколко причини, сред които от една страна били: бурното развитие на граматическото знание, процесът на формиране и утвърждаване нормите на литературния език, наличието на различни ръкописни варианти на произведенията на разглежданите в училище римски поети и писатели, а от друга – късният етап на изготвяне и въвеждане в употреба на учебни практически пособия.

Квинтилиан говори за учителите по граматика, черпеци своите знания “от старите записки, съставени от учениците, които слушали лекциите на знаменити “професори” (*quae profitentium commentariolis vulgata sunt*) (Quint., Institut. Orat. I.5.7).² В този абзац от “*Institutio oratoria*” авторът описва една обичайна практика, за която свидетелства и Светоний в разказа си за граматика Проб (I в.). Преди да започне да преподава, Марк Валерий Проб в продължение на години чете съчинения на стари автори, конспектира избрани места, поправя, обогатява и извлича много примери. Въпреки това публикува твърде малка част от тези свои наблюдения и лекции (Suet. De Gramm. et Rhet. 24,5).³

Основателно може да се попита, дали *grammaticus* е можел да обучава по друг начин освен по конспектите на лекциите на водещите учители? Това е повод за размисъл, още повече, ако се даде отговор на въпроса, кое може да се смята за училищен учебник по латински език и кога се е появил той? От опит знаем, че за училищен учебник се приема “всяко достъпно, удобно за запомняне изложение на граматическа теория

с основни парадигми, по което може да бъде организиран учебен курс” (Мажуга 2002). Смята се, че учебници от такъв вид са се появили през периода на късната Античност. До нас са достигнали в ръкописи от V век списъци на латински граматически ръководства от това време, познати са ни и редица съчинения на късноантични граматичници по ръкописи от VIII–IX век.

В учебните си курсове видните изследователи на езика от античен Рим развивали собственото си виждане за общата система на граматическото знание. Техните лекции се записвали от учениците и слушателите им, но вероятно самите граматичници не са си поставяли задача за съставяне на граматическа теория в обобщен вид. А и това трудно би намерило приложение в реалното преподаване. Макар че се разработвали само основни граматически проблеми, филолозите спорели помежду си по много въпроси. Дори да се предположи, че приносите на някои от тях са намирали място в писмената традиция, то различията в схващанията им биха затруднили обикновения граматик. Тези обстоятелства дават предимство на устното преподаване на теоретичния материал, извлечен от признати авторитети. Когато в ръцете на учителите по граматика попадали оригинални текстове от известни техни предшественици, те ги прекроявали, поправяли и променяли според собствените си схващания. Дори добросъвестният автор Харизий, опитващ се в своя труд “*Ars grammatica*” (Грамматика) да възстанови научната гръцка и римска традиция, променил и отхвърлил цели глави от чуждите учебници (Мажуга 2002).

За съдържанието на учебните материали на граматичниците от I и II в. се съди по свидетелствата на автори от по-късен период. Споменатият граматик Харизий, преподаващ в третата четвърт на IV в., в учебника си, състоящ се от пет книги, възпроизвежда съдържащите се у Палемон и Проб парадигми на глагола с редица конкретни примери. Вярно е, че тези парадигми в известна степен отразяват теоретичните виждания на античните граматичници, но ако научните им приноси присъствали, то те са били в съкратен вид.

В процеса на преподавателската си дейност изследователите на езика разработвали специални трактати по конкретни спорни въпроси, отнасящи се до някои особености в склонението на имената и образуването на формите на глагола. Такъв е учебникът на Фока – *Ars de nomine*

et verbo, вероятно най-ранният от дошлите до нас (първата третина на III век). Съставяли се справочници от подбрани лексикални форми, приети в литературния език, но отстъпващи от общите норми. А писатели като Юлий Цезар, стремящи се да въведат норми в писмения език, предлагали най-верния избор от числото на вариативните форми. Много автори били увлечени от събирателство на аномални и редки форми: Плиний Стари – *De dubiis sermonis*, Проб – *De inaequalitate consuetudinis* с глава: *De dubiis perfectis*, Флавий Капър – *De dubiis generibus*. Всички тези съчинения подреждали своеобразните лексикални форми в азбучен ред, но нито едно от тях не можело да изпълнява роля на истински учебник.

Влиятелните граматичници били предимно практики. За да могат учениците им по-лесно да усвояват езиковите знания, те ограничавали спектъра от значения на най-употребяваните термини, уточнявали утвърденото схващане за граматическите категории и представяли опростени класификации на запазилите се дълго време граматически форми.

Едва през III в. били съставени както първото обширно граматическо пособие по латински език: *Arthormai* (Основи на граматиката), чийто автор е римският филолог Юлий Ртман, така и първият учебник, съдържащ кратко представяне на цялостната система от граматически знания с автор Коминиан. И двете произведения са известни благодарение на запазените значителни фрагменти, цитирани от Харизий.

В началото на IV в. се появява и учебно пособие, достигнало до нас в две версии, свързвано с името на Максим Викторин. Пособието е построено под формата на въпроси и отговори. Същият начин на представяне на материала използва и Донат в краткия вариант на граматическия си трактат "*Ars minor*", предназначен за обучение. Учебникът съдържа есенцията на граматическата теория, представена кратко и ясно, но без примери за практически упражнения.

Всички съществуващи през античността обстоятелства, свързани с установяване на нормите на латинския език, с бурното развитие на граматическото знание и с по-късното въвеждане на учебни помагала и учебници, задължавали учителя да подготвя сам както теоретичната част на курса, така и практическата.

Урокът по литература се провеждал по установена схема: *lectio* (четене), *emendatio* (поправка на текста), *enarratio* (подробно обяснение – коментиране) и *iudicium* (преценка и критика – преглед на резултатите от анализа и естетическа оценка на прочетеното).

Учениците ползвали ръкописни текстове, които в много отношения не съвпадали помежду си и често били пълни с грешки, тъй като преписването на произведенията, предназначени за широко разпространение, ставало под диктовка. В едно от писмата си Цицерон се възмущава от факта, че в съчиненията му, подготвени за продажба, има много неточности и грешки (Cic. ad Quint., fr. III. 6.6). Често се случвало преписвачите да разполагат с различни редакции на едно и също произведение от един и същи автор. Но провеждането на училищни занятия можело да бъде осъществявано само при наличие на еднакъв текст за всички ученици.

Това уеднаквяване на текста ставало в училище и се постигало чрез т.нар. *emendatio* (поправяне на текста). Граматикът сам подбирал този от текстовете, който най-много му се харесвал, обяснявал на учениците си неговите предимства пред другите варианти, след което те нанасяли поправките в своите ръкописи. В случаите, когато учениците разполагали с много различаващи се варианти, се налагало учителят да диктува цели откъси по своя редакция, съобразена с личното му разбиране за езика и стила на съответния автор (Сергеенко: 2000, 165). Впрочем поправянето на текста не се изчерпва и не приключва с неговото писмено редактиране.

Emendatio присъства в още един елемент от схемата на урока по литература – в *enarratio*. Формалният коментар на текста включвал задълбочено обяснение на употребените от съответния автор граматически форми, значения на думи, фигури на речта – т.нар. тропи, схеми за построяване на фразите и т. н. При това коментиране на текста задължението на учителя било не само да обърне внимание на учениците върху правилните (според приетите норми на латинския език) форми и употреба на думи и съчетания, срещащи се в текста на разглеждания автор, но и аргументирано и обосновано да обясни тяхното място в произведението и да посочи правилните им съответствия.

В заключение може да се отбележи, че *emendatio* при обучението по граматика в античен Рим има няколко аспекта, които засягат както теоретичната подготовка на лекциите на учителя, така също и практическата работа на учител и ученици върху текста. Изложението не претендира за изчерпателност, но прави опит за анализ на една специфична практика, свързана с обучението по граматика, предопределена и обусло-

вена от процеси, дадености и обстоятелства, характерни за римската действителност. “Поправянето”, възприето с всичките негови страни, заема важно място в обучението на децата и младежите в Рим и отрежда активната роля на граматика в този процес.

БЕЛЕЖКИ

¹ ... grammaticae, quam in Latinum transferentes litteraturam uocauerunt, ... praesertim tantum ab hac appellationis suae paupertate, ...prouecta; nam tenuis a fonte adsumptis ~historicorum criticorumque~ uiribus pleno iam satis alueo fluit, cum praeter rationem recte loquendi non parum alioqui copiosam prope omnium maximarum artium scientiam amplexa sit: ... (Quint., Inst. Orat. II, 1).

² Приемаме превода и тълкуването на текста, дадено от Сергеенко в гл. VIII на “Жизнь в древнем Риме” (Сергеенко 2000: 162). За сравнение преводът на целия абзац [Ex quibus si quis erit plane inpolitus et vestibulum modo artis huius ingressus, intra haec, quae profitentium commentariolis vulgata sunt, consistet; doctiores multa adicient: ... (Quint., Inst. Orat. I.5.7)] на български език е с по-различно тълкуване: Ако има някой учител съвсем неподготвен и едва влязъл в преддверието на граматиката, той ще трябва да се придържа към онова, което се съдържа в непълните записки на професионалните граматисти. По-големи учени ще прибавят към тях още много неща... (Квинтилиан 1982).

³ ...nihilominus in proposito mansit multaque exemplaria contracta emendare ac distinguere et adnotare curavit, soli huic nec ulli praeterea grammaticae parti deditus. (Suet. De Gramm. et Rhet., 24, 5)

АНТИЧНИ АВТОРИ

Donati de partibus orationis ars minor, Grammatici Latini, vol.IV (Leipzig, ed. Keil, 1864); reprint. Georg Olms Verlagsbuchhandlung Hildesheim 1961, 1981.

M. Tullii. Ciceronis opera quae manserunt omnia, C. F. W. Müller, 1902-1910.

C. Suetonii. Tranquilli De Grammaticis et Rhetoribus C. Suetoni Tranquilli praeter Caesarum Libros Reliquiae. Part 1, ed. G. Brugnoli, 1960.

M. Fabi. Quintiliani Institutionis oratoriae libri XII. Edidit Ludovicus Rademacher. Editio correctior Lipsiae, B. G. Teubner, 1971.

Квинтилиан, 1982: Квинтилиан, Обучението на оратора, превод от латински език Макарий Поргалски, София, 1982.

Palaemon. *Fragmenta Artis grammaticae, Ars [sp.]* (Grammatici Latini ex Recensione Henrici Keilii. Vol. 5, ed. H. Keil, 1868.

ЛИТЕРАТУРА

Кобов, И. Предмет и задачи античной грамматики, Язык и стиль античных писателей, 106–114, ИЛУ, 1966.

Мажуга, В. Учебник латинской грамматики в поздней античности. Материалы конференции, посвященной 90-летию со дня рождения члена-корреспондента РАН А. Н. Десницкой. – СПб., 135–139, 2002.

Сергеенко, М. Жизнь в древнем Риме, Санкт-Петербург, 2000.

Шубик, С. История лингвистических учений. Древний мир, 233–256, Ленинград, 1980.